

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

2

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

2

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Cepreij B. ПОЛЕХОБ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondelije, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

DUOKLĖ REFORMACIJOS JUBILIEJUI

Ingė Lukšaitė. **Die Reformation im Großfürstentum Litauen und in Preußisch-Litauen: (1520er Jahre bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts)**. Übersetzt von Lilija Künstling und Gottfried Schneider. [Leipzig]: Leipziger Universitätsverlag, 2017, 662 s. ISBN 978-3960230649; Ingė Lukšaitė. **Kai tikėjimas keitė pasaulį.... Reformacija Lietuvoje**. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, 240 p. ISBN 978-5-420-01759-1.

2017 m. Lietuva, kaip ir daugelis Europos šalių, minėjo mažiausiai į Lietuvą vėlavusio europinio judėjimo – Reformacijos 500 metų sukaktį. Neatsitiktinai lietuvių istoriografija šia proga praturtėjo naujais moksliniais ir mokslo populiarinamaisiais tektais¹. Iš jų pažymėtini du iškilios kultūros istorikės, ilgametės Reformacijos tyrinėtojos Ingės Lukšaitės plunksnai priklausantys leidiniai. Pagal 1997 m. Lietuvos istorijos institute apgintą habilitacinę disertaciją parengta dviejų leidimų (1999, 2000) ir ne vienos recenzijos sulaukusi monografija „Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje“ 2017 m. išversta į vokiečių kalbą ir pristatyta Lietuvos programoje Leipzigo knygų mugėje. Gali kilti pagrįstas klausimas, ar I. Lukšaitės monografijos vertimas, praėjus dviem dešimtmečiams nuo jos pasirodymo, nėra pasenęs ir per vėlyvas? Tikrai ne. Pirmiausia dėl to, kad per minėtą laiką, nepaisant naujų Reformaciją LDK nagrinėjančių darbų gausos, nė vienas tyrinėtojas taip ir nesiryžo imtis mokslinės sintezės. Kita vertus, I. Lukšaitės monografija dėl savo originalios metodologinės prieigos – nagrinėti Reformaciją kaip kultūros funkcionavimo mechanizmą – jau tapo savotiška istoriografijos klasika, todėl, manytume, gali būti verčiama į kitas kalbas net ir be papildymų ar korekcijų. Versti knygą į vokiečių kalbą sumanė vokiečių liuteronas pastorius Gottfriedas Schneideris. Tai jis 2002–2003 m. darė neatlygintinai.

¹ D. Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius, 2017; *Reformacija praeityje ir dabar. Idėjos, istoriniai pėdsakai, perspektyvos*, sud. H. Lahayne, Vilnius, 2017; *Disputai. Idėjos. Vizijos*, sud. A. Arlauskienė, Vilnius, 2017.

Iki šiol vokiečių publikai buvo prieinami vos keli I. Lukšaitės tekstai vokiečių kalba². Dabar vokiškos istoriografijos laukas prasiplėtė fundamentalia sinteze, reprezentuojančia Europos Reformacijos plėtrą LDK ir vokiečiams tradiciškai svarbiame Rytų Prūsijos regione – Mažojoje Lietuvoje. Kaip pažymėjo knygos autorė vokiško monografijos leidimo pratarinėje, judėjimas LDK analizuojamas kaip Reformacijos sklaidos Europoje rytinė šaka. Nagrinėjami specifiniai jo eigos aspektai – Reformacijos reikšmė valstybės raidai, jos daugiatautei visuomenei ir ypač lietuviškosios kultūros vystymuisi. Keliami svarbūs probleminiai klausimai: kokias galimybes teikė Reformacija lietuvių visuomenei? Kokias jos idėjas perėmė? Kaip vyko kultūrų interakcija ir kokios kultūrinės naujovės buvo perimtos dėl Reformacijos?

Almut Bues pirmojoje vokiško I. Lukšaitės monografijos vertimo recenzijoje pozityviai įvertino studijoje pateiktą Reformacijos Lietuvoje rekonstrukciją³. Pastabos dėl kai kurių istorinių terminų netikslaus pateikimo adresuotinos ne knygos autorei, bet labiau knygos vertėjams. A. Bues replika, jog monografijoje stokojama Reformacijos raidos teologinio diskurso, manytume, nekorektiška. I. Lukšaitės monografijos probleminė ašis yra ne teologinis Reformacijos raiškos pjūvis ir jo tyrimas, bet judėjimas kaip kultūros funkcionavimo mechanizmas ir jo aprėptis. Akivaizdu, jog D. Pociūtės publikacijos apie A. Kulviečio, M. Radvilos Juodojo tikėjimo išpažinimus, lietuvių ir italų evangelikų idėjinius ryšius, žymiausių Lietuvos reformacijos asmenybių teologinius darbus, I. Lukšaitės šaltinių publikacija, skirta A. Volano palikimui, K. Daugirdo monografija apie A. Volaną ir t. t. kuria galimybę ateityje atsirasti Lietuvos protestantiškos teologijos istorijos sintezei. I. Lukšaitės monografinis tyrimas neliečia teologinio Reformacijos diskurso, nes nagrinėja šį konfesinį, visuomeninį ir kultūrinį sąjūdį kitu aspektu.

Studija įveda kultūrinės komunikacijos terminijos branduolį į lietuvių kultūros istoriografijos apyvartą bei tarpdisciplininiais metodais atskleidžia XVI–XVII a. per Reformaciją vykusią LDK visuomenės komunikaciją kaip kultūros funkcionavimo mechanizmą. Lietuviško knygos varianto recenzijose jau anksčiau plačiai apžvelgta gausi I. Lukšaitės pateikta Reformacijos Lietuvoje faktografija, tyrinėtojos pasiūlyta originali ir argumentuota judėjimo periodizacija, pažymėtas autonominis Lietuvos Reformacijos raidos pateikimas, išskiriant ją iš bendro Abiejų Tautų Respublikos Reformacijos konteksto. Čia pabrėžtume metodologinę šios Reformacijos rekonstrukcijos sintezės vertę. I. Lukšaitė, rašydama apie Reformacijos Lietuvoje genezę, apie jos paveldą ir reikšmę, visų pirma pabrėžia ne tradicinių kultūros faktų ir reiškinių (knyga, religija, išsilavinimas, migracija

² I. Lukšaitė, *Die reformatorischen Kirchen Litauens bis 1795, Die reformatorischen Kirchen Litauens: Ein historischer Abriss*, hgg. v. A. Hermann, W. Kahle, Erlangen, 1998, S. 19–136; ta pati, *Das deutsche protestantische Buch des 16. Und 17. Jahrhunderts Im Grossfürstentum Litauens, Lüneburg*, 1995, S. 144–154.

³ Almut Bues recenzija. Prieiga per internetą: <http://www.sehepunkte.de/2018/11/31173.html>.

ir kt.) modifikacijas XVI a. LDK visuomenėje, bet tų modifikacijų įtaką ir vietą kuriant naujus ryšius visuomenėje. Čia knyga svarbi ne kaip kultūros vertybė, bet kaip informacijos apytakos generatorius, religija – ne kaip XVI a. žmogaus mentaliteto sudedamoji dalis, bet kaip aktyvaus santykio su kitais moduliacija ir kaip bendravimo su kitais galimybė, išsilavinimas ne kaip civilizuotumo bruožas, bet kaip papildoma sąlyga kontaktų plėtrai, migracija ne kaip demografinių ir etninių, bet kultūrinių pokyčių reiškinys. Tokia metodologinė prieiga ne tik praturtina ir ryškiau nuspalvina Reformacijos istoriografinį paveikslą, bet ir tiksliau atskleidžia ankstyvųjų naujųjų amžių LDK visuomenės egzistencijos, laikytos gana uždara, paveikslą, išryškina, kokias kultūrinės galimybes ir visuomenės modernizavimo kelius atvėrė Reformacija.

Kuo nuo lietuviškos skiriasi vokiška monografija? Knygos pavadinime „įsivėlė“ viena korekcija. Vokiškai istoriografijai nelabai būdingą sąvoką „Mažoji Lietuva“ pakeitė „Prūsų Lietuva“. Monografijos struktūra – 10 dėstomųjų skyrių – nepakito. Bibliografinis knygos sąrašas bei monografijos tekstas papildytas svarbiais paskutinių dviejų dešimtmečių tyrimais. Deja, vertimo variante neliko vietos dviem svarbiems priedams (tikėtinam XVI a. evangelikų bažnyčių tinklui Vilniaus ir Žemaitijos vyskupijų teritorijose). Vokiškame knygos variante mažiau iliustracijų (iš 99 liko 25). Atsisakyta įvairių XVI a. retų spaudinių titulinių puslapių bei istorinių asmenybių portretų, tačiau pateikiamų iliustracijų poligrafinė kokybė kur kas geresnė, kai kurios jų spalvotos.

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro puikiai poligrafiškai išleista I. Lukšaitės knyga „Kai tikėjimas keitė pasaulį...“ priskirtina mokslo populiarinamajam žanrui. Tai savotiška Reformacijos Lietuvoje „enciklopedija“, skirta plačiam skaitytojų ratui, sudėliota iš atskirų fragmentų bei problemų, pateikta patraukliu naratyvu, papildyta asmenvardžių ir vietovardžių rodyklėmis, papuošta spalvotomis N. Ordos piešinių iliustracijomis. Aprašydama XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės virsmus, paskatintus Reformacijos, autorė laikosi Reformacijos Lietuvoje, o ne Lietuvos Reformacijos probleminio vektorius. Tai tinkama prieiga, suprantant, jog Reformacija buvo universalus Europos intelektinis ir konfesinis judėjimas, įvairiai reiškęsis skirtingose šalyse. Juolab Lietuvoje įvairiu metu reikėsi visos protestantizmo srovės – vokiškoji, šveicariškoji, radikaloji. Charakteringa, jog autorė Lietuvai priskiria ir politškai LDK nepriklausiusį etnografinės Lietuvos regioną (Mažąją Lietuvą), be kurio sociokultūrinio konteksto neįmanoma suvokti Reformacijos paveikslą Lietuvoje.

Skaitytojas pradžioje įvedamas į europinį Reformacijos genezės kontekstą, atskirai išryškinant jos pradžią Šiaurės Rytų Baltijos regione. Kaip pagrindinės palankios prielaidos Reformacijai plisti Lietuvoje įvardytos sociokultūrinės: augantis lietuvių kalbos vartojimo bažnyčiose poreikis, silpna ir iki galo nesusiformavusi švietimo sistema, bajorijos poreikis modernizuoti esamą teismų sistemą, visuomenės intelektualinio ir bajoriško elito atstovų paieškos naujų idėjų, kintant visuomenės sluoksnių santykiams ir krikščioniškojo

tikėjimo teologiniam pavidalui. Nusakyti visi Reformacijos plitimo keliai: bajorų studijos Europos universitetuose, protestantiška literatūra ir jos atsiradimas pirmuosiuose LDK knygų rinkiniuose (bibliotekose), liuteroniškų Prūsijos ir Livonijos kaimynystė, Lenkijos reformacijos atstovų idėjų ir veiklos įtaka, pirklių komunikacinis vaidmuo. Knygoje skaitytojas suras ne tik chronologiškai nuoseklų ir klasikinį visų trijų Reformacijos šakų (liuteroniškos, kalvinistiškos, arijoniškos) egzistencijos Lietuvoje aprašymą, Reformacijos LDK santykio su politine valdžia apibrėžtį, tačiau ir skyrius, kuriuose pateiktos originalios ilgamečių I. Lukšaitės tyrinėjimų įžvalgos: liuteronų bažnyčios ir Prūsijos kunigaikštystės valdžios Mažojoje Lietuvoje santykis su pagoniška lietuvių liaudies kultūra, lietuviškos liuteronų bažnyčios organizaciniai ypatumai vokiškoje Prūsijoje. Ypač originalus skyrius, skirtas socialinei Reformacijos pusei Mažojoje Lietuvoje, kuriame nagrinėjamas lietuviškų bažnyčių dvasininkijos sluoksniu kaip atskiros profesinės grupės susiformavimas. Tai reta pozicija, turint omenyje, jog lietuvių istoriografijoje iki šiol apskritai trūksta prozopografinių ir paprastesnių tyrimų, kuriuose protestantų dvasininkija būtų tyrimo objektas.

Tačiau tai nėra paprastas ilgamečių I. Lukšaitės mokslinių tyrimų „įvilkimasis“ į publicistikos rūbą. Kai kurie skyriai pranoksta mokslo populiarinamąjį žanrą. Knygoje nuėita toliau, simboliškai tarsi atsisakant ankstesniuose tyrinėtojos darbuose plėtotos minties apie chronologinę Reformacijos pabaigos cezūrą, laikant ją XVII a. pirmuosius du dešimtmečius, kai Reformacija ėmė prarasti savo vaidmenį kaip visuomenės procesus veikianti jėga. Pateikti Reformacijos raidos pokyčiai Mažojoje Lietuvoje iki XVII a. septintojo dešimtmečio. Apžvelgiant ir apibūdinant Reformacijos pabaigos kontekstą, vengiama istoriografijoje nusistovėjusių „atoslūgio“, „pralaimėjimo“, „fiasko“ ir pan. sąvokų ir pasitelkiama idiliška „saulėlydžio“ metafora. Ji labai taikli, nes chronologiškai tiksliai nusakyti laiką, kada Reformacija baigėsi ir toliau tęsėsi tik protestantiškų bendruomenių istorija Lietuvoje kaip Reformacijos judėjimo paveldas, reliktas ir šešėlis, yra sudėtinga. Tyrinėtoja, aprašydama Reformacijos baigtį, neskuba vartoti istoriografijoje nusistovėjusių aštrios „kontreformacijos“ ar nuosaikios „katalikų reformos“ definicijų, bet pateikia XVII a. pirmosios pusės LDK istorinių aplinkybių kontekstą, kurio naratyve skaitytojas pats puikiai atras protestantizmo atoslūgį lėmusius veiksnius ir sudėlios juos pagal svarbą: jėzuitų ordino veikla; pogromai prieš protestantų bažnyčias; politinės valdžios požiūris į Reformaciją ir protestantų teisinės padėties pokyčiai valstybėje; didikų ir bajorų giminių konversijos į katalikybę tendencijos ir kt. Manytume, jog skyrius „Reformacijos saulėlydis“ iš dalies ir laikinai kompensuoja tai, kad nėra antrojo Reformacijos istorijos sintezės tomo.

Knygos pabaiga kur kas optimistiškesnė nei pačios Reformacijos Lietuvoje istorinė baigtis. Tyrinėtoja, nusakydama Reformacijos, kaip galingos jėgos, ieškant teisingo tikėjimo, istorinę reikšmę, pabrėžia, jog Lietuvos kultūros praturtinimą lėmė tiek pačios

Reformacijos sukurti produktai, tiek jos paskatinta kultūros konkurencijos situacija, kai ir katalikų bažnyčia prisidėjo prie visuomenės gyvenimo modernizavimo. Ar knyga atsako į klausimą, kaip reformacinis tikėjimas pakeitė Lietuvos pasaulį – žmogų, visuomenę, valstybę? Atidus skaitytojas pats gali rasti atsakymą, paskutiniame knygos skyriuje perskaitęs apie bent dešimt esminių naujovių, tiesiogiai prisidėjusių ne tik prie visuomenės sociokultūrinės raidos, bet ir tolesnės jos christianizacijos.

Deimantas Karvelis
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 2. – 2019. – 238 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų antrojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 2

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 11 19. 16,78 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius